

**TABIATDAN FOYDALANISH HUQUQI VA UNING AMAL QILISH
DOIRASI, HUQUQIY ASOSLARI.**

Niyozjon Sultanova

Xorazm yuridik texnikumi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqola ekologiya huquqi sohasida tabiatdan foydalanish va uni muhofaza qilish haqida, shuningdek tabiat obyektlaridan foydalanishning o'ziga xos jihatlari haqida, ulardan foydalanishning muddatlari haqida batafsil ma'lumot beradi.*

Kalit so'zlar: *Tabiatdan foydalanish huquqi, yer osti boyliklari, tabiat obyektlari, yuridik shaxs, jismoniy shaxs, tabiiy resurs, suv obyekt.*

Tabiatdan foydalanish jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiy etishining muhim shartidir, ta'bir joiz bo'lsa, davlatning iqtisodiy qudrati va salohiyatining moddiy asosidir. Kishilik jamiyati tabiiy resurslaridan foydalanmagan holda mavjud bo'la olmaydi va bunday sharoitda barqaror rivojlanish to'g'risida so'z ham bo'lishi mumkin emas. Shunday ekan, tabiatdan foydalanish bu muqarrar voqealidir. O'z navbatida, inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar uyg'un muvozanatda rivojlanishi lozim.

Tabiatdan foydalanish- insonning turli ehtiyojlarini qondirish, respublikani samarali va barqaror rivojlantirish yo'lida hozirgi va kelajak avlodlarning manfaatlarini ko'zlab, ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarni uyg'unlashtirgan holda amalga oshiriladigan faoliyatidir.

Tabiatdan foydalanish huquqi esa yuridik va jismoniy shaxslarning tabiat obyektlari, tabiiy resurslar va tabiiy komplekslardan foydalanish bilan bog'liq faoliyatini tartibga soluvchi qonun hujjatlari majmuyi sifatida ifodalanadi.

Tabiatdan foydalanish ma'lum me'yorlardan bo'lishi tabiatning o'zini qayta tiklash qobiliyatini ta'minlashi kerak. Barqaror rivojlanish ham aynan tabiiy resurslardan hozirgi va kelajak avlod manfaatlarini hisobga olgan holda foydalanishni ta'minlashni ko'zda tutadi. Tabiatdan foydalanish bilan bog'liq ijtimoiy- ekologik munosabatlarga kirishish, ushbu munosabatlarda ma'lum huquq va majburiyatlarga ega bo'lish hamda ularni amalga oshirish uning subyektlarga taalluqli bo'lib, ular esa o'z navbatida tabiatdan foydalanish huquqining subyektini tashkil etadi. Tabiatdan foydalanish huquqining subyektlari yuridik va jismoniy shaxslar bo'lishi mumkin.

Tabiatdan foydalanuvchi har qanday yuridik va jismoniy shaxs, chunki har qanday korxonalar yoki inson hayot shart-sharoitlari va tabiat resurslaridan foydalanadi, chunki ular tabiatdan mavjud bo'la olmaydi.

Tabiatga ta'sir etilishiga, undan foydalanish shakli va usullariga qarab, tabiatdan foydalanish asosan ikki yirik turda ya'ni umumiy va maxsus tarzda amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi

Qonunning 6-moddasida “Tabiatdan umumiy tarzda va maxsus yo’sinda foydalanish” tushunchalari berilgan bo’lib, unga ko’ra;

Tabiatdan umumiy tarzda foydalanish fuqarolar tamonidan hayotiy zarur ehtiyojlarini qondirish uchun tekinga tabiiy resurslarni ayrim foydalanuvchilarga birtirmay va hech qanday ruxsatnomalar bermay turib amalga oshiriladi. Umumiy foydalanish jismoniy shaxslar tamonidan amalga oshirilib, fuqarolarning shaxsiy, kundalik va o’ziga ehtiyojlarini qondirishni hamda maxsus ruhsat haq to’lashni talab qilmaydigan tarzda foydalanishni nazarda tutadi.

Masalan, umumiy foydalanishdagi yerlardan (maydonlar, ko’chalar, tor ko’chalar, yo’llar, sug’orish tarmog’i, sohil bo’yi yerlari, aholining madaniy-maishiy ehtiyojlarini qondirish va dam olish uchun foydalanadigan, yerlar, ya’ni, daraxtzorlar, bog’lar sayilgoxlar, xiyobonlar, shuningdek ariq tarmoqlari egallagan yerlar) foydalanish, yovvoyi o’simliklarni oziq-ovqat maqsadlari uchun g’amlash yig’ish jismoniy shaxslar tamonidan suvlarning va suv obyektlarning ta’sir etuvchi maxsus inshootlarning va qurilmalarni qo’llamagan holda o’z ehtiyojlarni hamda boshqa ehtiyojlarni qondirish maqsadida suvdan foydalanishlarini (jumladan, cho’milish) ko’rishimiz mumkin.

Tabiatdan umumiy foydalanish ma’lum bir chegara, me’yor va miqdorlarda bo’ladi. Bunday qoida va talablar esa o’z navbatida qonun hujjatlari bilan belgilanadi. Bu esa tabiatdan chegarasiz beayov foydalanish uning ayrim obyektlari ishdan chiqishi, kamayib ketishini oldini oladi. Shuningdek, tabiatdan umumiy foydalanishni amalga oshiruvchi subyektlarning teng huquqliligini ta’minlaydi. Masalan, hayvonot dunyosidan umumiy foydalanish jismoniy shaxslar tamonidan hayvonlarni yashash muhitidan azratib olmasdan va hayvonlarga zarar yetkazmasdan amalga oshirilib barcha tabiiy suv havzalarida 5 kilogrammgacha miqdorda baliqlarni sport va havaskorlik tarzda ovlash mumkin.

Tabiatdan maxsus yo’sinda foydalanish tariqasida korxonalar muassasalar, tashkilotlar va fuqarolarga ishlab chiqarish va o’zga hil faoliyatni amalga oshirish uchun tabiiy resurslar haq olib maxsus ruxsatnomalar asosida egalik qilishga, foydalanish yoki ijaraga beriladi. Masalan yer osti boyliklari asosan maxsus foydalanish uchun beriladi. O’zbekiston Respublikasining yangi tahriridagi “Yer osti boyliklari to’g’risida” gi Qonunning 19-moddasiga asosan, yer qa’ri geologik jihatdan o’rganish, foydali qazilmalarni kovlab olish, texnogen mineral hosillardan foydalanish. Foydali qazilmalarni kovlab olish bilan bog’liq bo’lmagan yer osti inshootlarni, shu jumladan neft, gaz gaz kondentsati (uglevodorodlarni), boshqa moddalar va materiallarni yer ostida saqlash inshootlarni qurish hamda ulardan chiqindilarni saqlash va ko’mb tashlash alohida muhofaza etiladigan geologik obyektlarni barpo qilish, nodir tosh xom ashyosi namunalarini, paleontologik qoldiqlarini va boshqa geologik kolleksiya bop materiallarni to’plash maqsadlari uchun pullik tarzda foydalanishda berildi.

Tabiatda umumiy va maxsus foydalanish turlaridan kelib chiqib, tabiatdan foydalanishning obyekti, subyekti, usuli, shakli, ularga bo’lgan huquqlar kabi turli

mezonlarni quyidagicha tasniflashimiz mumkin; Tabiat obyektlariga ko'ra yer, yer osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy obyektlardan foydalanish. Tabiat obyektlarining o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra foydalanish. Masalan, o'zganing yer uchaskasidan cheklangan holda foydalanish huquqi (servitut), ya'ni qo'shni bo'lgan bir yoki bir nechta bo'lgan yer uchaskalaridan cheklangan tarzda foydalanish.

Tabiatdan foydalanish subyektlarga ko'ra, faqat jismoniy shaxslar yoki faqat yuridik shaxslar foydalanishda beriladigan obyektlar yoki foydalanish huquqi. Masalan yer uchastkalaridan doimiy egalik qilish huquqi asosida foydalanish yer qa'ri geologic jihatdan o'rganish yuridik shaxslar tamonidan amalga oshiriladi. Tabiatdan foydalanuvchilar soniga ko'ra, tanho v birgalikda foydalanish. Masalan suv obyektlari tanho yoki birgalikda foydalanishda bo'lishi mumkin. Yuridik yoki jismoniy shaxslarga butunlay qisman foydalanishda berilgan obyekt tanho foydalanadigan suv obyekt bo'lsa tanho foydalanishda suv obyekt birgalikda foydalanadigan suv obyekt hisoblanadi.

Tabiatdan foydalanish muddatiga ko'ra muddatli muddatsiz. Masalan, yer uchastkalaridan muddatli foydalanish qisqa muddatli-uch yilgacha va uzoq muddatli-uch yildan o'n yilgacha bo'lishi mumkin yoki suvdan vaqtinchaa foydalanish muddati qisqa muddatli-uch yilgacha va uzoq-yigirma yilgacha bo'lishi mumkin. Agar tabiat obyektidan foydalanish muddati ko'rsatilmagan va avvaldan belgilanmagan holda foydalanish berilsa, muddatsiz yoki doimiy foydalanish deb e'tirof etiladi.

Tabiatdan foydalanish huquqlariga ko'ra masalan, suv iste'moli ichimlik, kommunal-maishiy, davolash, kurort, rekreatsiya, baliqchilik xo'jaligi, energetika, qishloq xo'jaligi suv iste'moliga va boshqa turlarga bo'linadi.

Tabiat obyektini tabiiy muhitdan ajratib olinishi yoki olinmasligiga ko'ra foydalanish mumkin. Masalan, yuridik va jismoniy shaxslar tamonidan o'z ehtiyojlarini qondirish uchun suv resurslaridan ularni suv obyektidan belgilangan tartibda olgan holda foydalanishlari, shuningdek o'simlik yoki hayvonot dunyosi obyektlarini tabiiy muhitdan ajratib olgan holda foydalanishni ko'rishimiz mumkin.

Tabiatga ta'sir etish holatiga ko'ra tabiatga zarar yetkazgan yoki zarar yetkazmagan holda foydalanish.

Tabiat obyektlarining turli ko'rsatkichlari ta'sir etib foydalanishiga ko'ra, tabiatan foydalanish oqilona va nooqilona bo'lishi mumkin. Tabiatan oqilona foydalanish deganda, tabiiy resurslardan ilmiy asoslangan, har bir tabiat obyektining o'ziga xos xususiyatlari hisobga olingan, ekologik va iqtisodiy manfaatlar uyg'unlashgan holda tejimli, ularni qayta tiklash, holatini yaxshilash va keskin o'zgartirmaslikni ko'zda tutadigan foydalanish tushiniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. M. 2017—2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha HARAKATLAR STRATEGIYASI.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “Ekologiya va atrofmuhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi Farmoni. 21-aprel 2017-yil, Toshkent.
3. D.Yo.Yormatova. Ekologik monitoring. –T.: “Fan va texnologiya”, 2011. 4. В.И.Коробкин, Л.В.Передельский. Экология для студ
4. Ekologiya huquqi. Darslik//Mas’ul muharrir; yuridik fanlar doktori, professor J.T.Xolmo‘minov. Toshkent; TDYU, 2018.-366 b.

